

УДК 81 373

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-12\(42\)-926-940](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-12(42)-926-940)

Пена Любов Іванівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м.Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-7154-4617>

ВИБІРКОВА ДИСЦИПЛІНА «ЕЛЕМЕНТИ ЕТИМОЛОГІЇ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ»: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ

Анотація. Однією з вибіркових дисциплін для студентів спеціальності «Середня освіта (Українська мова і література)» у Карпатському національному університеті імені Василя Стефаника є «Елементи етимології на уроках української мови в загальноосвітній школі». Предмет вивчення – етимологія як розділ мовознавчої науки. Мета – дати студентам знання з етимології, які вони зможуть застосовувати під час навчання учнів різних розділів науки про мову на уроках української мови, а також у позакласній роботі (факультативні заняття, гурткова робота тощо). Курс спрямований на поглиблення знань, здобутих під час вивчення сучасної української літературної мови, детальніше ознайомлення з етимологією як розділом мовознавчої науки. Засвоєні знання та вміння з цього предмету є основою для ефективного їх упровадження в практику шкільного курсу мови, засобом зацікавлення до вивчення рідної мови в загальноосвітніх закладах, спонукатимуть до глибшого пізнання мови як явища і студентів – потенційних учителів, і їхніх майбутніх вихованців. Важливим завданням пропонованої вибіркової дисципліни є виховання компетентного мовця, мовця з високою мовною свідомістю, а також формування у студентів – майбутніх учителів – ціннісного ставлення до мови.

У статті розглянуто основні аспекти вивчення вказаного курсу. Зокрема, звернуто увагу на компетентності і програмні результати навчання, які впливають із мети, завдань і структури навчальної дисципліни; висвітлено лінгводидактичні основи вивчення елементів етимології в загальноосвітніх школах; розглянуто деякі відомості з історії розвитку етимології; акцентовано на тому, що етимологія дає відповіді на складні лінгвістичні питання: як формувалася лексика мови; яким було природне середовище, соціально-економічне життя і мислення носіїв мови в доісторичні часи, від яких не збереглося писемних пам'яток, а етимологічний

аналіз запозичених слів допомагає встановити територіальні, економічні й культурні зв'язки між різними народами-носіями відповідних мов. Наголошено на тому, що разом з іншими освітніми компонентами лінгвістичного спрямування ця дисципліна допомагає сформувати філолога як громадянина-патріота, який усвідомлює важливу роль мови в націєвірних процесах.

Також наведено деякі зразки вправ, завдань і тестів для успішного опанування вказаного навчального курсу.

Ключові слова: етимологія, принципи наукової етимології (фонетичний, семантичний, словотвірний, генетичний, речовий, просторовий), народна етимологія, фахова підготовка студента-філолога.

Pena Liubov Ivanivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-7154-4617>

ELECTIVE COURSE “ELEMENTS OF ETYMOLOGY IN THE UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS IN A COMPREHENSIVE SCHOOL”: SOME ASPECTS OF STUDY

Abstract. One of the elective courses for students majoring in “Secondary Education (the Ukrainian Language and Literature)” at the Vasyl Stefanyk Carpathian National University is “Elements of Etymology in Ukrainian Language Lessons in a Comprehensive School”. The subject of study is etymology as a section of linguistics. The goal is to provide students with knowledge of etymology that they can apply when teaching students of various sections of language science in the Ukrainian language lessons, as well as in extracurricular work (optional classes, group work, etc.). It is aimed at deepening the knowledge gained during the study of the course of modern Ukrainian literary language, and a more detailed acquaintance with etymology as a section of linguistics. The acquired knowledge and skills in this subject are the basis for their effective implementation in the practice of the school language course, a means of interest in studying the native language in secondary educational institutions, will encourage students - potential teachers, and their future students to a deeper knowledge of the language as a phenomenon. An important task of the proposed elective discipline is to educate a competent speaker, a speaker with high language awareness, as well as to form a value attitude towards the language in students - future teachers.

The article considers the main aspects of studying the specified course. In particular, attention is paid to the competencies and program learning outcomes

that arise from the goal, objectives and structure of the academic discipline; the linguodidactic foundations of studying the elements of etymology in secondary schools are highlighted; some information from the history of the development of etymology is considered; emphasis is placed on the fact that etymology provides answers to complex linguistic questions: how the vocabulary of the language was formed; what was the natural environment, socio-economic life and thinking of native speakers in prehistoric times, from which no written monuments have survived, and the etymological analysis of borrowed words helps to establish territorial, economic and cultural ties between different peoples-speakers of the respective languages. It is emphasized that together with other educational components of the linguistic direction, this discipline helps to form a philologist as a citizen-patriot who is aware of the important role of language in nation-building processes.

Some examples of exercises, tasks and tests for the successful mastery of the specified training course are also given.

Keywords: etymology, principles of scientific etymology (phonetic, semantic, word-formation, genetic, substantive, spatial), folk etymology, professional training of a philologist student.

Постановка проблеми. Дисципліна «Елементи етимології на уроках української мови в загальноосвітній школі» є важливою частиною фахової підготовки студентів української філології та майбутніх висококваліфікованих фахівців у галузі освіти. Під час її вивчення здобувачі поглиблюють знання, засвоєні в курсі сучасної української літературної мови, детальніше знайомляться з етимологією як розділом мовознавчої науки. Знання та вміння з цього предмету є основою для ефективного їх упровадження в практику шкільного курсу мови, засобом зацікавлення до вивчення рідної мови в загальноосвітніх закладах, спонукатимуть до глибшого пізнання мови як явища і студентів – потенційних учителів, і їхніх майбутніх вихованців.

Мета статті – висвітлити основні аспекти викладання названої дисципліни, апробовані в навчальному процесі факультету філології Карпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до програми в результаті вивчення пропонованого навчального курсу студент повинен здобути: глибокі знання з етимології як мовознавчої дисципліни з метою впровадження їх у навчальний процес загальноосвітніх закладів; усвідомлення й розуміння завдань етимології як галузі лінгвістики, відмінності наукової та народної (побутової) етимології, принципи наукової етимології; навички застосування елементів етимології на уроках української мови під час

вивчення різних її розділів; навички самостійної роботи з довідковими джерелами (етимологічними словниками, посібниками, довідниками тощо); здатність виконувати власне дослідження на належному рівні; здатність бути креативним, застосовувати теоретичні знання в практичних ситуаціях; здатність активно застосовувати професійно-профільні знання, уміння й навички з мовознавчих дисциплін, зокрема етимології, у загальноосвітніх навчальних закладах різних типів із використанням передових освітніх технологій; здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу, самостійного оволодіння новими знаннями; уміння аналізувати, систематизувати та узагальнювати результати наукових досліджень у сфері мовознавства, зокрема етимології, оцінювати результати власних наукових досліджень із використанням сучасних методів науки, інформаційних та інноваційних технологій; навички пошуку, обробки та аналізу інформації з різних джерел, кваліфіковано презентувати результати професійної (педагогічної, наукової, інноваційної) діяльності із застосуванням сучасних інформаційних технологій.

Серед загальних компетентностей назовемо: здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу, вироблення власної дослідницької стратегії й реалізації її у професійній діяльності; здатність бути креативним, застосовувати теоретичні знання в практичних ситуаціях; здатність навчатися й оволодівати новими знаннями; здатність виконувати власне дослідження на належному рівні; здатність використовувати мовні знання в освітній діяльності.

Вивчивши пропоновану дисципліну, студент здобуде такі фахові компетентності: здатність активно застосовувати професійно-профільні знання, уміння й навички з мовознавчих, літературознавчих, психолого-педагогічних дисциплін із використанням передових освітніх технологій у загальноосвітніх навчальних закладах різних типів; здатність здійснювати власне дослідження в освітній діяльності, узагальнювати й оприлюднювати результати розроблення актуальної проблеми (у фахових виданнях, виступах тощо); здатність ефективно і компетентно брати участь у різних формах наукової комунікації (конференції, круглі столи, дискусії, наукові публікації) в професійній сфері.

Програма передбачає такі результати навчання: уміти працювати з теоретичними та науково-методичними джерелами (зокрема цифровими), віднаходити, обробляти й систематизувати інформацію, використовувати її в освітньому процесі; володіти методами мовознавчих досліджень, компаративного аналізу, лінгвістичної інтерпретації художнього тексту; забезпечувати дотримання правил академічної доброчесності у власній навчальній, науковій, педагогічній діяльності; здатність навчатися

впродовж життя і вдосконалювати з високим рівнем автономності набуту під час навчання кваліфікацію.

Починаючи вивчення названої дисципліни, звертаємо особливу увагу на те, що завдання закладів освіти полягає у вихованні компетентного мовця, особистости з високим рівнем мовної свідомості. Тому вважаємо, що важливо висвітлити деякі лінгводидактичні основи вивчення елементів етимології в загальноосвітніх школах. Сучасний український мовознавець Пилип Селігей кваліфікує мовну свідомість як «важливий стратегічний чинник мовної стійкості, адже доля мови чи не в першу чергу залежить від ставлення до неї людей. Якщо мову поважають і цінують, вона краще зберігається і швидше вдосконалюється» [9, с. 177]. Іншими словами, мовна свідомість – це «небайдуже, ціннісне ставлення до мови з боку як окремої людини, так і всього суспільства» [9, с. 177]. Це «поняття охоплює погляди, уявлення, почуття, оцінки щодо мови, а також мотиви мовної поведінки» [9, с. 177]. Цілком погоджуємося з думкою про те, що мовна освіта в жодному разі не повинна зводитися лише до навчання. У її структурі важливо розрізняти два взаємопов'язані складники: мовне навчання і мовне виховання. Мовне навчання визначають як опанування мовних знань, розвиток грамотного усного та писемного мовлення, яке відповідає прийнятним нормам, високу мовну культуру. Однак людина повинна не тільки добре володіти рідною мовою, а й ставитися до неї як до вагомій суспільної цінності, відчувати власну відповідальність за її теперішнє і майбутнє. Отож мета мовного виховання – формувати правильне ставлення до мови: мова – це цінність, а до цінності слід ставитися відповідно. Цей аспект, уважають фахівці, ми недооцінюємо: заняття в закладах освіти різних рівнів скеровані переважно на прищеплення правописної грамотності, натомість плекання ціннісного ставлення до мови вважають чимось необов'язковим, непрактичним, навіть «ідеалістичним».

П.Селігей так характеризує мовця з високою мовною свідомістю: «1) не просто знає норми, а й неухильно дотримується їх; 2) говорить правильно не тому, що хтось примушує, а тому, що інакше не може; 3) прагне до мовного самовдосконалення; 4) розуміє як свої мовні права, так і мовні обов'язки; 5) сповідує ціннісне ставлення до мови, яке перетворилося на тверде переконання й зумовлює всю його мовну поведінку» [7, с. 70].

Завдання української мови як навчальної дисципліни полягає у вихованні особистости з високим рівнем мовної свідомості, якій властиве активне, зацікавлене ставлення до мови. «Її лінгвістичні знання є складником наукового світогляду». Як досконало обізнана з нормами, «вона сприймає їх як стандарт і запоруку успішного спілкування. Звичка дотримуватися норм переростає у внутрішню потребу» [9, с. 178]. Людина

з високою мовною свідомістю наділена опірністю до мовного безкультур'я та нігілізму, до бездумного використання чужих форм там, де є питомий відповідник, сповідує культ рідної мови, при цьому шануючи чужі.

Життєздатність мови залежить і від ставлення до неї людей, від їхньої мовної поведінки. Виховання мовносвідомих громадян – це вияв турботи про успішний розвиток мови, посилення її опірності до явищ інтерференції та лінгвоциду. Прищеплюючи молоді погляд на мову як на життєву цінність, ми робимо мудру інвестицію в її благополуччя завтра, захищаємо екологію мовного середовища цивілізованим, ненасильницьким способом.

Звертаємо увагу на три основні методичні принципи навчання мови: ненав'язливість, систематичність, комплексність. Виховання мовної свідомості, як і будь-яке виховання, – це не одноразова акція, а тривалий безупинний процес. Досвідчений учитель не накидає любови до мови «враз», а пробуджує її в душах учнів непомітно, поступово, щоденною працею, організовуючи постійний потік ненав'язливих виховних сигналів і стимулів. Перебуваючи тривалий час у такому середовищі, учень (як і кожен мовець) підсвідомо засвоює відповідні норми та цінності, починає глибше відчувати мову, помічати згубні чужомовні впливи і сприймати її як власне надбання. Найкраще було б, якби формування мовної свідомості могло стати складником безперервної (постійної) мовної освіти. У цьому, власне, на думку фахівців, і полягають принципи ненав'язливості й систематичності. Принцип комплексності передбачає залучення якнайбільшої кількості суб'єктів і каналів можливого впливу. До них належать: родина, освітні заклади, ЗМІ, державні структури, громадсько-політичні організації тощо.

Щоб детальніше ознайомитися з питаннями плекання мовної особистості, підвищення рівня мовної свідомості, пропонуємо студентам опрацювати публікації П.Селігея, що стосуються різних аспектів дослідження цієї проблеми [напр., 7; 8; 9; 10 та ін.].

На першому лекційному занятті також знайомимо студентів з метою, завданнями курсу, його структурою; висвітлюємо питання про етимологію як розділ мовознавства; з'ясуємо взаємозв'язки історичної лексикології та етимології; окреслюємо завдання етимології як галузі знань. Наголошуємо на тому, що етимологія дає відповіді на складні лінгвістичні питання: як формувалася лексика мови; яким було природне середовище, соціально-економічне життя і мислення носіїв мови в доісторичні часи, від яких не збереглося писемних пам'яток, а етимологічний аналіз запозичених слів допомагає встановити територіальні, економічні й культурні зв'язки між різними народами – носіями відповідних мов. Зазначаємо, що елементи етимології у шкільному курсі мови можна використовувати під час

вивчення різних розділів: фонетики, морфеміки і словотвору, лексикології, фразеології, морфології.

Важливим у процесі опанування етимології є поняття внутрішньої форми слова як ознаки, що лягає в основу найменування. Розглядаючи це питання, пропонуємо студентам серед інших опрацювати наукові публікації професора кафедри української мови Карпатського національного університету імені Василя Стефаника Марії Іванівни Голянич [2; 3 та ін.].

Звертаємо увагу на необхідність розрізнення наукової і народної (побутової) етимології; наводимо ілюстрації т. зв. дитячої етимології і пропонуємо здобувачам, можливо, зі власного досвіду (розпитавши батьків) пригадати приклади, які демонстрували б дитяче етимологізування. Студенти повинні засвоїти принципи наукової етимології: фонетичний, семантичний, словотвірний, генетичний, речовий, просторовий; з'ясувати поняття деетимологізації і чинники, що на неї впливають.

Розглядаючи тему «Зародження і розвиток етимологічних знань», торкаємося питання про взаємозв'язок історії мови та етимології; подаємо короткі відомості про зародження й розвиток етимологічних знань від давнини до сучасності та використання їх у шкільному курсі української мови (на уроках, факультативних заняттях та в гуртковій роботі). Студентам пропонуємо до відповідних практичних занять підготувати інформацію про етимологізування в Давній Греції, Давньому Римі, етимологію в середні віки тощо. Однією з тем, які рекомендуємо для вивчення в межах названого курсу, є «Елементи етимології під час вивчення й повторення розділу «Лексикологія» в школі (у різних класах)». Тут розглядаємо такі питання: походження імен (антропонімів); з'ясування походження деяких слів, у т. ч. власних назв українських населених пунктів; діалекти й етимологія та вивчення їх на уроках української мови у школі; етимологія запозичень; робота, спрямована на з'ясування походження деяких слів української мови; з'ясування походження деяких чужомовних власних і загальних назв; етимологізація запозичених слів (звуки і звукосполучення, ускладнення морфемної будови слова, слова-гібриди, етимологічні дублети тощо). Деякі питання (на розгляд викладача) можна радити студентам на самостійне опрацювання.

З досвіду зазначимо, що з цікавістю сприймають здобувачі освіти тему «Етимологія і фразеологія», яка охоплює такі аспекти: етимологічний аналіз української фразеології у шкільному курсі мови; етимологічне коментування у збірниках паремій; становлення української фразеологічної етимології; роль етнокультури в етимологізуванні фразеологізмів; моделювання як метод етимологізування фразеологізмів; з'ясування походження найбільш уживаних фразеологізмів української мови тощо.

Пропонуємо в межах курсу розглянути тему «Елементи етимології під час вивчення правопису іншомовних слів».

Велике значення в засвоєнні мови мають різнотипні словники. Тому логічно у структурі дисципліни вважаємо тему «Робота з етимологійними словниками», під час якої звертаємо увагу на такі питання: роль словників (у т.ч. етимологічних) у навчанні рідної мови; з'ясування походження слів за допомогою етимологічних словників та довідкової літератури.

Успішному засвоєнню мовних знань і навичок сприяє система найрізноманітніших завдань. Пропонуємо тематику повідомлень на практичних заняттях:

1. Етимологія українських гідронімів.
2. Етимологія українських топонімів.
3. Етимологія мікротопонімів рідного населеного пункту.
4. Етимологічна характеристика назв сільськогосподарських культур.
5. Етимологічна характеристика назв свійських тварин.
6. Етимологічна характеристика назв диких тварин.
7. Етимологічна характеристика назв рослин.
8. Етимологічна характеристика назв одягу та головних уборів.
9. Етимологічна характеристика назв їжі.
10. Походження діалектних слів вашої місцевості.
11. Характеристика слов'янських імен у сучасній українській літературній мові з погляду етимології.
12. Характеристика неслов'янських імен у сучасній українській літературній мові з погляду етимології.
13. Етимологічна характеристика імен студентів групи (учнів класу).
14. Етимологічна характеристика прізвищ студентів групи (учнів класу).
15. Етимологічна характеристика прізвиськ рідного населеного пункту.
16. Походження фразеологізмів сучасної української мови.
17. Етимологічний аналіз фразеологізмів з національним компонентом.
18. Етимологія фразеологізмів біблійного походження.
19. Етимологія запозичень.
20. Явище деетимологізації в українській мові.
21. Зв'язок етимології та етнолінгвістики.
22. З історії етимологічного правопису.

Подаємо теми рефератів про внесок мовознавців у розвиток етимології:

1. Олександр Потебня як етимолог.

2. Роль Леоніда Булаховського у становленні етимології слов'янських мов.

3. Етимологійні студії Івана Огієнка.

4. Внесок Романа Смаль-Стоцького в розвиток української етимології.

5. Етимологійні студії Андрія Білецького.

6. Етимологійні студії Олександра Мельничука.

7. Етимологійні студії Віталія Скляренка.

Студентські виступи можуть супроводжуватися презентаціями.

Наведемо деякі завдання, які використовуємо під час вивчення різних тем.

Завдання 1. За етимологійними словниками з'ясувати, чи спільні за походженням наведені слова: мазати – масть, уміти – розум, сам – самець, хотіти – хоча, їжак – ожина, вода – відро, як – якість, простий – простити, племя – племінник, рябий – горобина, міняти – лицемір, читати – чіткий.

Завдання 2. Записати слова із прозорою внутрішньою формою.

Завдання 3. Записати приклади народної етимології.

Завдання 4. З'ясувати значення і походження біблійних фразеологізмів: блудний син; поцілунок Юди; умивати руки; тридцять срібняків; лепта вдовиці; внести свою лепту; упасти на добрий ґрунт; Тома невірний; нести свій хрест; легше верблюдові пройти через вушко в голці, ніж багатому в Боже Царство.

Завдання 5. З'ясувати, що спільного між цими особистостями: Джованні Боккаччо, Йоганн Вольфганг фон Гете, Ганс Крістіан Андерсен, Іван Франко, Ян Бодуен де Куртене, Жан Марє, Шон Коннері, Джон Леннон.

Завдання 6. З'ясувати, що спільного між названими особистостями: Теодор Гартнер, Богдан Лепкий, Федір Терещенко.

Завдання 7. Укласти бібліографію джерел, присвячених етимологічним дослідженням (авторів, названих у тематиці рефератів, та інших відомих дослідників у царині етимології), опрацювати 1-2 джерела.

Далі подаємо зразки тестів.

1. Який принцип етимологічних досліджень передбачає чітке й повне врахування звукових законів?

а) фонетичний; б) генетичний; в) семантичний; г) словотвірний.

2. З'ясування під час етимологічного дослідження семантичних зв'язків слів, закономірностей семантичних переходів передбачає: а) речовий принцип; б) семантичний принцип; в) фонетичний принцип; г) словотвірний принцип.

3. Який принцип ґрунтується на з'ясуванні під час етимологічного дослідження морфемної структури слова?

а) генетичний; б) речовий; в) словотвірний; г) фонетичний.

4. Який принцип полягає в тому, що для з'ясування походження слова його зіставляють не тільки з іншими словами мови, до якої воно належить, але й зі словами інших споріднених мов?

а) генетичний; б) фонетичний; в) речовий; г) словотвірний.

5. Переосмислення в народній мові етимологічного складу незвичних (переважно запозичених) слів і зближення їх на основі звукової подібності зі словами рідної мови – це:

а) дитяча етимологія; б) наукова етимологія; в) народна етимологія; г) немає правильної відповіді.

6. Покладена в основу називання ознака при утворенні нового значення, яке відображає ту ознаку, за якою названо предмет, – це: а) внутрішня форма слова; б) народна етимологія; в) деетимологізація; г) наукова етимологія.

7. Втрата словом своєї внутрішньої форми, тобто етимологічних зв'язків зі спорідненими словами (відповідно й первинного значення), – це: а) побутова етимологія; б) народна етимологія; в) деетимологізація; г) етимологізування.

8. У якому варіанті наведено приклади деетимологізації:

а) око – вікно; б) сніг – снігур; в) читати – читальня; г) прати – пральня.

9. У якому варіанті наведено приклади деетимологізації:

а) стіл – столик; б) писати – писар; в) веселий – сумний; г) ген – жінка.

10. У якому варіанті наведено приклади деетимологізації: а) великий – малий; б) скрипіти – скрипка; в) ліс – лісовий; г) співати – співак.

11. У якому варіанті наведено приклади деетимологізації: а) вчити – вчитель; б) читати – читач; в) низький – високий; г) початок – кінець.

12. Яке явище ілюструє слово *пиво*?

а) зміщення значення; б) розширення значення; в) звуження значення; г) деетимологізація.

13. Слово *стріляти* є прикладом: а) деетимологізації; б) звуження значення; в) розширення значення; г) зміщення значення.

14. Слово *жир* є прикладом: а) зміщення значення слова; б) звуження значення слова; в) розширення значення слова; г) деетимологізації.

15. Назви українських місяців *лютий, квітень, травень, липень, серпень, жовтень, листопад*: а) мають затемнену внутрішню форму; б) мають непрозору внутрішню форму; в) мають яскраву внутрішню форму; г) мають утрачену внутрішню форму.

16. У якому варіанті наведено слова з виразною внутрішньою формою?

а) соняшник, безсмертник, незабудка; б) ліс, дерево, парта; в) стіл, книга, лампа; г) ходити, брати, веселий.

17. Визначити помилкове твердження: а) слова *початок* і *кінець* є етимологічно спорідненими; б) енантіосемія – це втрата словом внутрішньої форми; в) більшість слів мають приховану (затемнену, непрозору, забуту, утрачену) внутрішню форму; г) вибір ознаки, що лежить в основі називання, тобто є внутрішньою формою, не завжди визначається її важливістю.

18. Визначити помилкове твердження: а) *горіти, гарячий, гіркий, горно, гончар* (від *горнчар*), *горщик, горілка, горе* є етимологічно спорідненими; б) під час етимологічних досліджень достатньо використовувати один із принципів; в) народна етимологія – це етимологізування за першим випадковим співзвуччям, без урахування фонетичних законів, способів переходу значень, морфемного складу та його змін і переосмислення невідомого (незрозумілого) чи маловідомого слова за випадковою подібністю з відомим і зрозумілим, що призводить до хибного встановлення внутрішньої форми; г) запровадження терміна *етимологія* приписують стоїкам.

19. У якому варіанті продемонстровано «дитячу» етимологію?

а) столик – це малий стіл; б) гуляш – це дискотека, лічильник – це лікарня; в) рученька – зменшено-пестливе до *рука*; г) писар – той, хто пише.

20. У якому варіанті продемонстровано «дитячу» етимологію?

а) будиночок – це малий будинок; б) слово *підсніжник* мотивоване словом *сніг*; в) братик – зменшено-пестливе до *брат*; г) петунії – квіти, що люблять багато пити.

21. Побутує звичай, що, коли навесні прилітають з вирію журавлі, не слід казати про них **журавлі**, а тільки **веселики**, бо інакше будеш **журитися** весь рік. Це приклад: а) наукової етимології; б) дитячої етимології; в) народної етимології; г) деетимологізації.

22. З назвою міста пов'язане походження слова: а) ярмарок; б) одеколон; в) фіаско; г) карантин.

23. З виробництвом скла пов'язана етимологія слова: а) паспорт; б) фіаско; в) портфель; г) газета.

24. Зі словосполученнями «золоте яблуко», «яблуко кохання» етимологічно споріднена назва: а) яблуко; б) помідор; в) картопля; г) полин.

25. Слово «пандеїзм» (філософське вчення, що поєднує пантеїзм і деїзм), що походить від грец. *παν* – все, кожен і лат. *deus* – бог, є ілюстрацією: а) деетимологізації; б) внутрішньої форми слова; в) гібридного слова; г) етимологічних дублетів.

Оскільки навчальний курс адресований майбутнім фахівцям у сфері освіти, то пропонуємо студентам самостійно підготувати систему завдань до різних тем (вправи, тести, питання, кросворди тощо), а також розробити конспекти уроків, факультативних занять чи гурткових засідань із використанням елементів етимології.

Насамкінець зазначимо, що корисним і для викладачів, і для здобувачів освіти та й загалом усіх, кого цікавлять проблеми мови, зокрема етимології, буде навчальний посібник «Українська етимологія» авторства професорів Марії та Мар'яна Скабів. Видання охоплює вісім розділів, кожен з яких з різних поглядів розкриває суть етимології та етимологічних досліджень.

Перший – «Етимологія як розділ мовознавства» – присвячений висвітленню питань про предмет і об'єкт цієї мовознавчої дисципліни; про поняття внутрішньої форми слова як мотивувальної ознаки, на основі якої відбувається називання реалій навколишньої дійсності; про явище деетимологізації та її причини, а також про відмінність наукової та народної етимології. Автори обґрунтовано зауважують, що «народна етимологія не може бути критерієм істинності в дослідженні історичної похідності слів, однак є цікавою з погляду асоціацій етносвідомості» [11, с. 26].

Ще в давні часи люди замислювалися над походженням окремих слів, як і над походженням усього, що спостерігали навколо себе. Тому органічним у структурі цього видання є другий розділ «Історія етимології», що складається з таких підрозділів: «Етимологізування в Давній Греції і Давньому Римі», «Середні віки як період занепаду етимології», «Виникнення порівняльно-історичного методу в мовознавстві. Формування етимології як науки», «Етимологія в XIX-XXI ст. Основні українські наукові центри з дослідження етимології».

У третьому розділі «Основні принципи етимологічного дослідження» коротко висвітлено суть порівняльно-історичного методу як основи етимологічного дослідження; схарактеризовано шість основних принципів етимологізування: фонетичний, словотвірний (морфологічний), семантичний (ізосемантичний), речовий, просторовий (географічний, лінгвогеографічний) та генетичний (генеалогічний). Акцентовано на тому, що наукова етимологія спирається на аналіз звукових, семантичних, морфемно-словотвірних і морфологічних відповідностей у структурі співвідносних значеннєвих одиниць, які на сучасному етапі мають більшою або меншою мірою подібне звучання й значення як наслідок історичного розвитку генетично пов'язаних мовних систем. Важливими, хоч і допоміжними, чинниками з'ясування етимології автори вважають культурно-історичну й територіальну інтерпретацію мовних фактів та явищ, що формувалися в середовищі носіїв різних діалектів і мов, а також когнітивний аналіз значень.

В окремому розділі згруповано «Труднощі, з якими стикаються етимологи». Серед них науковці аналізують такі: нерегулярні фонетичні процеси (асиміляція, дисиміляція, метатеза, протеза, епентеза, дієреза,

гаплогія, синкопа, апокопа, скорочення і стягнення форм слів, що виникають у розмовній комунікації під час швидкого темпу мовлення, субституція); нетипові етимології (слова, які утворилися із форм окремих слів; слова, створені штучно на конкурс чи придумані окремими особами; слова, утворені аббревіацією; слова та вирази, утворені випадково через неправильне написання, прочитання чи переклад); етимологічні проблеми, пов'язані із запозиченнями внаслідок контактування між державами і спілкування між народами, у процесі обміну предметами та поняттями. Цілком погоджуємося з думкою М.В.Скаб та М.С.Скаба щодо того, що «запозичення необхідні лише в тому випадку, коли без них не можна обійтися, а запозичення без потреби є не виправданими і завдають мові шкоди» [11, с. 89].

Щоби не вдаватися в жодну крайність (1 – захоплення іншомовними словами; 2 – бажання зовсім очистити мову від них), мовознавці вважають пуризм виправданим для тих мов, яким загрожує асиміляція: «Коли в радянський час тоталітарний адміністративний апарат заохочував зросійщення української мови і в словниках масово стали з'являтися росіянізми [тут, на наш погляд, доречніше було б використати відповідніший термін *росізм*, який свого часу запропонував професор Прикарпатського (тепер Карпатського) національного університету імені Василя Стефаника Микола Петрович Лесюк. – Л.П.], а в перекладних словниках на перше місце ставили слова-відповідники, які були близькими за звучанням до російських, то помірні пуристичні тенденції в українській мові на сучасному етапі є доцільними, цілком виправданими вони були в Чехії після майже суцільного онімечення чехів» [11, с. 89].

Розділ «Етимологічні словники української та інших слов'янських мов» містить характеристику етимологічних словників за такими ознаками: а) способом подання матеріалу; б) ступенем охоплення матеріалу; в) об'єктом дослідження; г) кількістю авторів. Зазначено, що найповнішим українським етимологічним словником, підсумком українських етимологічних студій є 7-томний «Етимологічний словник української мови» (ЕСУМ), який створили науковці відділу загального і слов'янського мовознавства Інституту мовознавства імені О.О.Потебні НАН України за редакцією О.Мельничука. Автори видання небезпідставно називають етимологічні словники різних типів невичерпним джерелом знань про минувшину.

«Етимологічний аналіз в освітньому процесі» – це розділ, у якому з'ясовано суть етимологічного розбору і його місце серед інших видів мовного аналізу; пояснено порядок здійснення та наведено приклад етимологічного аналізу слова.

Оскільки історія слів тісно пов'язана з історією народу, то етимологічні дослідження набувають першочергової ваги для розв'язання важливих історичних та етногенетичних питань. У розділі «Значення етимологічних досліджень для різних галузей знань» автори розглядають етимологічні відомості із двох ракурсів: 1) як спосіб уточнення наявних теоретичних ідей; 2) як основу для творення нових теоретичних ідей.

Для створення різних зображально-виражальних ефектів у різноманірних текстах часто використовують засоби етимології. Про це йдеться в розділі «Стилістичні можливості етимології», у якому на багатьох прикладах проілюстровано можливості використання відомостей про походження мовних одиниць у процесах розгортання як художніх, так і нехудожніх текстів.

Після кожного розділу автори посібника подали запитання і завдання для актуалізації прочитаного. Це дасть змогу сконцентрувати увагу на найосновніших положеннях висвітленого у відповідних розділах і систематизувати знання.

Доречно введено до структури видання Додатки, у яких розміщено вправи для практичних занять, систему тестових завдань та зразки етимологічного аналізу. Важливою складовою є також короткий Термінологічний словник, що охоплює дефініції найважливіших термінів і терміносполук зі сфери етимології. У Літературі зібрано наукові розвідки, лексикографічні праці, роботи довідкового характеру українських та зарубіжних авторів. У виданні оприлюднено багатющий ілюстративний матеріал, що свідчить про наукову виваженість та обґрунтованість теоретичних положень.

Крім наукової та навчальної літератури, радимо студентам до різних тем опрацювати і науково-популярні видання [напр., 1; 4; 5; 6 та ін.].

Висновки. Разом з іншими освітніми компонентами лінгвістичного спрямування дисципліна «Елементи етимології на уроках української мови в загальноосвітній школі» допомагає сформувати філолога – майбутнього вчителя-словесника – не просто як носія і ретранслятора певних знань, а як громадянина-патріота, який усвідомлює важливу роль мови в націєтвірних процесах. Такий фахівець зможе виплекати учнів із високим рівнем мовної свідомості, особистостей, для яких мова – не звичайний засіб передачі інформації, а насамперед цінність.

Література:

1. Вихованець І.Р. Таїна слова. Київ, 1990. 284 с.
2. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і дискурс: Монографія. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2008. 296 с.

3. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст: Монографія. Івано-Франківськ : Плай, 1997. 178 с.
4. Клименко Н.Ф. Як народжується слово. Київ, 1991. 288 с.
5. Коваль А.П. Пригоди слова. Київ, 1985. 207 с.
6. Коваль А.П. Слово про слово. Київ, 1986. 384 с.
7. Селігей П.О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 118 с.
8. Селігей П.О. Про виховання мовної свідомості. *Мовознавство*. 2010. № 2-3. С. 176-193.
9. Селігей П.О. Структура й типологія мовної свідомості. *Мовознавство*. 2009. № 5. С. 12-29.
10. Селігей П. Українська мова у 2222 році: Вступ до лінгвофутурології. Київ: Видавничий дім «Академперіодика», 2023. 452 с.
11. Скаб М.В., Скаб М.С. Українська етимологія: навч. посібник. Київ: ВЦ «Академія», 2025. 280 с.

References:

1. Vyhovanets I.R. Taina slova [The mystery of the word]. Kyiv, 1990. 284 p. [in Ukrainian].
2. Holianych M.I. Vnutrishnia forma slova i dyskurs: Monografia. [Internal Word Form and Discourse: Monograph]. Ivano-Frankivsk : Vydavnycho-dysaynerskyi viddil ZIT Prykarpatskoho nationalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka, 2008. 296 p. [in Ukrainian].
3. Holianych M.I. Vnutrishnia forma slova i khudozhnii tekst: Monografia [The internal form of the word and the literary text: Monograph]. Ivano-Frankivsk : Plai, 1997. 178 p. [in Ukrainian].
4. Klymenko N.F. Yak narodzuyetsia slovo [How a word is born]. Kyiv, 1991 288 p. [in Ukrainian].
5. Koval A.P. Pryhody slova [Word Adventures]. Kyiv, 1985. 207 p. [in Ukrainian].
6. Koval A.P. Slovo pro slovo [Word for word]. Kyiv, 1986. 384 p. [in Ukrainian].
7. Selihey P.O. Movna svidomist: struktura, typolohiia, vykhovannia [Linguistic consciousness: structure, typology, education]. Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademii», 2012. 118 p. [in Ukrainian].
8. Selihey P.O. Pro vykhovannia movnoi svidomosti [On the education of linguistic consciousness]. *Movoznavstvo*. 2010. № 2-3. P. 176-193. [in Ukrainian].
9. Selihey P.O. Struktura i typolohia movnoi svidomosti [Structure and typology of linguistic consciousness]. *Movoznavstvo*. 2009. № 5. P. 12-29. [in Ukrainian].
10. Selihey P.O. Ukrainska mova u 2222 rotsi: vstup do lnhvofuturolohii. [The Ukrainian language in the year 2222: Introduction to linguistic futurology]. Kyiv : Vydavnychiy dim «Akademperiodyka», 2023. 452 p. [in Ukrainian].
11. Skab M.V., Skab M.S. Ukrainska etymolohiia: navch. posibnyk [Ukrainian etymology]. Kyiv : VZ «Akademia», 2012. 2025. 280 p. [in Ukrainian].